

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כג, תשל"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מסורת לשון חכמים בשירתנו הספרדית

(סיום)

ב. שמות-עצם פרטים

השירה היא מקור גאמן לקביעת דרך הגייתם של שמות-עצם פרטיים למקומות, לחדשי השנה ולחיבורים.

רוֹמִי - רוֹמִי

באחת מסליחותיו חזרו ר' משה בן עזרא רוֹמִי עם הוֹמָה, צָמָא. כשהוא מתפלל על שבירת קרנה של מלכות רוֹמִי, הוא אומר:

הַכָּאב קוֹל פָּרֵשׁ / וְקוֹל קֶשֶׁת רוֹמִי

לְלֵב בָּיִם נִגְרָשׁ / וְכַחֲלִיל הוֹמָה

עֲנָה שׁוֹאֵל כְּמוֹ רֵשׁ / לְמִי סְלִיחָה צָמָא

(רמב"ע, שירי קדש, סי' פא, שו' 13-15)

טְדִי-טְדִי (שער צפוני של הר הבית)

על המקדש ששמם ועל שער טדי, שטבע בארץ, מקונן הפייטן הנ"ל:

שְׂבִי דוֹמָם / כִּי נִשְׁמָם / בֵּית מִקְדָּשִׁי וְהוֹדִי

וְכִי נִפְלַל / וְגַם נִצְלַל / הָאֵיתוֹן וְטְדִי³⁰

(שם טו, ב)

30. ב"על נהרות ספרד" (מהדורת ש' ברנשטיין, ת"א תשט"ו, עמ' 159, שו' 6) הנוסח הוא "וְנִגְרָשׁ"; וטעות הוא, לפי ש"ונודי" נאמר כבר באותה מחרוזת (שורה 2). אף העניין מחייב "וטדי".

משנה במסורת תימן³¹ מנקדת במסכת מידות (א, ג; א, ט; ב, ג): טְדִי.

תְּשָׁרִי - תְּשָׁרִי

אבן-שושן מציין שתי הצורות.

ב"תחכמני" הקדיש ר' יהודה אלחרזי מחברת שלמה (שער חמישי) להודשי השנה, ושם מונים י"ב משוררים מעלותיהם של חודשי השנה, איש איש חודש אחד. המשורר השביעי מהלל את משתה היין בחודש השביעי תשרי ואומר:

תְּנֵה הַכּוֹס לְפָנֶיךָ בְּתִשְׁרִי

וְתִפְרַח בָּהּ כְּעֵץ רֵעֵן וְתִפְרִיא

(תחכמני, עמ' 67)

תשרי בחירק היא ודאי מסורת בבלי, לפי שמצאנוה בפיוט הבבלי³². בקינה לצום גדליה מפיט ר' סעדיה:

אֲבָלָה נִפְשִׁי וְחִשְׁףָה תְּאָרִי / בֵּית תְּפָאֲרָתִי נִשְׂרַף בְּיַד הָאָרִי

גַּם פְּלִטִים אֲשֶׁר עֲזָבוּ שְׂאֲרִי / דַּעְכוּ הַיּוֹם בְּשִׁלְשָׁה בְּתִשְׁרִי

(תכלאל - עץ חיים - ח"א, רדב, ב)

סְפָרִי - סְפָרִי

בן-יהודה (עמ' 4192) ואבן-שושן ניקדוה: סְפָרִי. מדרש ההלכה הקדום 90 פרי הגוהו בספרד בצירי, כמסורת תימן, ולא בחירק. בספר "תחכמני" (שער לו) מתפאר גיבור

31. דפוס צילום, הוצאת מקור, ירושלים תשל.

32. [גם בפיוט של ארץ-ישראל, אצל הקליר-מ.מ.].

הספר, חבר הקיני, בידיעותיו הרחבות בתורת ישראל ובחכמות
העמים. בין השאר הוא אומר:

וְהַנְּמָרָא וְהַסְּבָרָה / בְּלִשׁוֹנֵי סְדוּרָה / וּבְסִפְרָא וְסִפְרֵי /
מִי כְמוֹנֵי מוֹרָה (תחכמני, עמ' 296 שו' 16)

ג. המקרא במסורתם של בני ספרד

מְטִיבִים - מִיטִיבִים

בשיר, שכתב ר' שמואל הנגיד בימי עלומיו, על צימאונו
לחכמה ולדעת, הוא מגנה את חבריו החומרניים בלשון זו:

וַיֵּשׁ רַעִים מְרַעִים לֹא מְטִיבִים
גְּדוּלֵי גוֹף וְזִמְתָם גְּרוּעָה

(שירמן ח"א, עמ' 83, שו' 5)

ניקוד מְטִיבִים, המחויב מצד המשקל, תמוה, שכן במקרא
הניקוד הוא: מְטִיבִים (שופטים יט, כב) מִיטִיבִי (משלי ל,
כט)³³. לכאורה, דחק המשורר עצמו, אם מצד המשקל ואם
מצד מְרַעִים שלפניה, וניקד כפי שניקד. לאמתו של דבר נהג
המשורר כמסורת הבבלית של לשון חכמים, שהייתה שגורה
בפיו. משנה כתב-יד בניקוד תימן³¹ גורסת: "כך מְטִיבָה כך
מְרַעָה" (סנהדרין ז,י). למעלה מזה, מְטִיבִים היא גם מסורת
מקרא בבבלית. בדפי מקרא בבליים מנוקדת מטיבים שבספר
שופטים (יט, כב) במ"ם שואית³⁴. נמצא, שהמשורר נהג כשורה,
לפי כללי מסורת בבל.

33. [הניקוד מְטִיבִים מקביל לניקוד ע"ד גורת ע"י בתיבות
הְטִיבָת (מ"א ח, יח ועוד), וְיִטִיבָךְ (קה' יא, ט). - ע"א.]
34. עיין א' דיאס מאצ'ו, Sefarad 17 (1957), עמ' 267.

מְעָלָה - מְעָלָה

כִּיּוֹצֵא בּוֹ שִׁימוּשׁוֹ שֶׁל ר' יְהוּדָה הַלְרִי בְּאִיגְרָתוֹ אֵל יְהוֹשֻׁעַ

בֶּן דּוֹסָא:

לְכַבּוֹד גְּדוּלַת קְדוּשַׁת צְפִירַת הַתְּפֹאֶרֶת / וְטִירַת הַשְּׂרָרָה /
וְדִירַת נֵר הַמְעַרְכָּה / וְנִיר הַמְּמַלְכָּה / מְרֻנָּא וְרַבְנָא יְהוֹשֻׁעַ,
יַעֲלִצוּ אֹהֲבָיו / וְיַעֲרִצוּ אֹיְבָיו / בֶּן כְּבוֹד גְּדוּלַת הַחֲכָם
הַמְּפָלֵא / הַחֲבֵר הַמְּעָלָה / ...

(רִיחָל, מֵהַדְּוִרַת בְּרָאדִי, שִׁירֵי חוּל, בְּרֵלִיק, תְּרַס־ב,

סֵפֶר שְׁנֵי, עַמ' 328 שׁו' 1-4).

כִּיּוֹן שֶׁהַפְּתִיחָה כְּתוּבָה פְּרוּזָה חֲרוּזָה, נִחְרָזִים בִּיגִיָּהֶם
גַּם שְׁנֵי הַפְּסוּקִים הָאֲחֵרִים. לְשֵׁם כֵּךְ יֵשׁ לְנֶקֶד הַמְּעָלָה,
וְאִפְּלוּ שֶׁהִיא אֲמוּרָה עַל זָכֵר. יְסוּדוֹ שֶׁל הַנִּיגוּן הוּא בְּמִסוּרַת
בָּבֶל, הַמְּנַקֶּדֶת עַל פִּי רוֹב בְּקִמָּץ אֶת עֵיִן הַפּוֹעֵל שֶׁל בִּינּוּי
יְחִיד בְּגוּרַת לֵה³⁵ (בְּעַקְבוֹתֶיהָ, לֵלֵא יוֹצֵא מִן הַכֶּלֶל, גַּם
בְּמִסוּרַת תִּימָן).

לְגַבֵּי מִסוּרַת הַמְּקֵרָא שֶׁל הַנִּיגוּן מֵאֲלַפַּת הַדּוּגְמָה הַבְּאֵה:

ר' שְׁמוּאֵל שֶׁר בְּתֵהִילַת עוֹשֶׂה חֲסָדִים:

טְעָמוֹהוּ וְכֹלּוֹ מִמְּתָקִים / וְרֵאָוֵהוּ וְכֹלּוֹ מִמְּחֲמָדִים

(בֶּן מִשְׁלֵי, מֵהַדְּוִרַת אֲבֵרְמָסוֹן, סִי' תְּקוּנָה)

לְפִי חֻקֵּי הַמְּשַׁקֵּל הַסְּפֵרֵי הַשּׁוֹא שְׁבִתִּיבָה "מִמְּתָקִים" הוּא
נַע. תֹּאמֶר שֶׁלְצוּרֶךְ הַמְּשַׁקֵּל הַפֶּךְ הַמְּשׁוֹרֵר אֶת הַשּׁוֹא הַנַּח
לְנַע? וְלֹא הִיא. פְּסוּקוֹ שֶׁל הַנִּיגוּן מִיּוֹסֵד עַל הַכְּתוּב "חֲבוּ
מִמְּתָקִים וְכֹלּוֹ מִמְּחֲמָדִים" (שִׁיר הַשִּׁירִים ה, טז). בְּמִסוּרַת בְּנֵי

35. עֵיז פּוֹרַת, לְשׁוֹן חֲכָמִים, עַמ' 48, 60, 69, 73.

תימן המים נתונה במתג, והשוא הוא נע³⁶. יש להניח, שכך הייתה גם גרסתם של בני ספרד.

ד. תנועות

המשקל הספרדי, המיוסד על יתדות ותנועות, דחק את המשוררים להפוך שואים נעים לנחים ולהפך. אותיות גרוניות, למשל, מנוקדות בשוא נח כבר מוצאים בשירתם של דוגש בן לברט, מייסד המשקל, ושל בן מחלוקתו יצחק בן קפרון, שהאשים אותו, כי הביא פליה על הלשון העברית בכך, שהנהיג בה משקל זר.

בשירי דוגש: וְנִטְעֵי נְעֻמָּנִים / וּמֵינֵי הָאֲשָׁלִים

(שירמן ח-א, עמ' 34, שר' 4)

בְּמִזְרַח וּבְמַעְרָב / שָׁמוּ גְדוֹל וְרַב

(שם, עמ' 39, שר' 59)

בְּרֵאשׁוֹ שִׁירֵי לוֹ / בְּמִקְצַת מְהַלְלוֹ

(שם, שם, שר' 77)

בשירת אבן קפרון: וּמְהֵרוּ בְּשִׁמְחוֹת

(שם, עמ' 43, שר' 3)

וּנְפֹשׁוֹ עֲנָמָה לוֹ / וְרַחֲמָיו נִכְמְרִים

(שם, עמ' 44, שר' 28)

וְדָלְיוֹ וְעֵנְיוֹ / בְּיָמָיו נְעֻזִים

(שם, עמ' 45, שר' 34)

וּכְחָדוֹ אֶת שְׂכָלָם / וְגַם פִּיהֶם נֶאֱלָם

(שם, עמ' 46, שר' 69)

36. גם במהדורות המקרא (קיטל, קורן וירושלים) המים מתונה.

חקר דקדוקה של המסורת הבבלית מלמדנו, שפעלים מסוימים, אשר פ' הפועל שלהם היא אחת מאותיות ע, ה, ח, נטייתם נוהגת על דרך השלמים: נְהָנָה, הֶחְזִיק, הֶעָמִיד. ולא במסורת בבל בלבד מצויה התופעה, אלא אף במסורת תימן ובמסורת דיבורם החי של בני אשכנז³⁷. יוצא אפוא, שחלק מחילופי הנעים-הנחים בשירת משוררי ספרד יש לזקוף על מסורת ההגייה שלהם, ואין לראות בכך פגם לשוני ודקדוקי. שאלה אחרת, הטעונה ליבון, היא: מה זיקתה של הגייה זו ללשון הערבית - שהיו לה מהלכים בקהילות היהודיות בארצות האיסלאם - הנוהגת שואים נחים באותיות גרוניות?

על מידת הזהירות, שיש לנהוג בחריצת משפט על דרכם של משוררי ספרד בניקוד, תלמד התיבה לְכֵן. פעמים שהמשוררים מנקדים אותה בשוא, שלא כמסורת המקרא. בשירי אבן כלפון, ששרדו לנו, אנו נתקלים בה פעמיים:

לְכֵן אֶשְׂמַח וַיִּתְעַצֵּב לְבָבִי

(שירי אבן כלפון, מהדורת א' מירסקי,

ירושלים תשכ"א, עמ' 132, ש' 21)

פְּנֵי תַבַּל כְּצֹאֵר הַמְצָרֵעַ / לְכֵן הֶרַק בְּפָנֶיהָ צְדָקָה

(שם, עמ' 133, ש' 2)

37. כבר הוכיח נ' ברגרין, כי בידיש הוגים את החטף בעיצורים

ע, ה, א כשוא נח בסגירת ההברה: מֶאֶ-קָל, תַּעֲ-נִית (בירוורי לשון, לשוננו לעם, מחזור כב, ריד-רטו, עמ' 105).

גם ר' יהודה הלוי מנקד:

כִּי כְּבֹדָה / לְכֵן יִרְדָּה

(שירי ריהל, מהדורת ברנשטיין, ניו יורק, תש"ה, עמ' 30, ש"כא)
לכאורה, שינוי בדוחק המשקל. אבל פיוצא בו מצינו
בקטע תפילה מן הגיזוה. לשון הברכה הראשונה שלאחר
קריאת שמע של ערבית הוא:

לְכֵן בְּרָצוֹן עָנּוּ וְאָמְרוּ

(י' לוי, ההשקפה הצרפתית, כרך 53, 1907, עמ' 234)
נמצא, שהניקוד קדום הוא, ופייטני ספרד השתמשו בו
לכתחילה, בהסתמכם על מסורת ראשונים.

עדו אבינרי

מארמית לעברית בכתבי ביאליק*

הכיוון הלשוני-ספרותי של סופרינו בדור הקודם באשר
לעברית ולארמית היה – מארמית לעברית, על דרך שינויים
או תרגומים. להלן לקט דוגמאות מתוך כתבי ביאליק. במהדורות
אחרונות של כתביו החליף הרבה ביטויים ארמיים בעברית;
אעפ"י כן השאיר מלים ארמיות הרבה מבלי לשנות את
צורתן:

מצד ימין מובא הנוסח שבמהדורה ראשונה (תרנ"ט –
ביאליק היה אז בחור-ישיבה בן 26). מצד שמאל הנוסח
שבמהדורות מאוחרות (בסוגריים שנת המהדורה):

* הושמע ברדיו במדור "שבילי לשון" (שבועיכת ר' סיוח).

עקבות קרני דאומנא

ובחדא מחתא יעביר
עיניו על...

בנכסי דלא ניידים
הנוכרים לעיל

ולבדיחותא בעלמא
ועסק בעלמא

על מזלו שלא יתרע
לארמאי בשוק

אלא מאי
הלגינא

בר סמכא
ומילי דחסידותא

בזוזי
אנב אורחא

השלג דאשתקד
בכגון דא

בלגינא
בשעה שרוחא לבסומי

שכיח
משי קלילא

מרוסקות מניה וביה
הקתא

בלאו הכי

עקבות קרני אומן

(אריה בעל גוף א. תרפ"ג. אנב, זה
סיפורו הראשון)

ובדרך הילוכו יעביר עיניו
על... (שם, שם, תרפ"ג)

בנכסי קרקע (שם, ב. תרצ"ג).
הנוכרים למעלה

(שם, ג. תרפ"ג וכן כל הדוגמאות
מאריה בעל גוף, להלן)

ולשם בדיחות בלבד (שם, ג)
ועסק סתם (שם, ד)

על מזלו שלא יורע (שם, ד)
לנכרי בשוק (שם, ו)

אלא מה (שם, ו)
הלגין (שם, ו)

בר סמך (ו)
ודברי חסידות (שם, ו)

בזוזים (שם, ו)
דרך אנב (שם, בגם ו)

השלג של אשתקד (שם ו)
ובכגון זה (שם, ז)

בלגין (שם, ז)
בשעה של קורת רוח (שם, י)

משי קליל (שם, יב)
מרוסקות מתוכן

(מאחורי הגדר, א. תרפ"ג)
הקת (שם, ה. תרפ"ג)

בלא כך (שם, ו. תרצ"ג)